

A szerzői jog elmélete és az elektronikus könyvtár gyakorlata*

Elektronikus környezet – elektronikus könyvtár. A Magyar Elektronikus Könyvtár és a szerzői jog. Kiutak a zsákutcából. Hagyományos értékek digitalizált formában. A könyvtár továbbra is teljesítheti történelmileg kialakult feladatait.

Dolgozatomban nem a szerzői jog elméletének és a hazai törvénykezés gyakorlatának elemzését céloztam meg. A szerzői joggal való kényszerű megismerkedésem alapja, hogy közel ötödik éve szervezem és építem kollégáimmal azt a Magyar Elektronikus Könyvtárat, amely ma Magyarországon a legnagyobb ilyen digitális szöveggyűjtemény, több mint 2800 teljes szöveges dokumentummal, havi mintegy 14 000 online látogatóval. Elektronikus könyvtárosként már meglehetősen korán találkoztam az internet és a szerzői jog problémájával. Most arról az oldalról szólok, amelyet a jog szabályozni szeretne. Az internet gyakorlatáról, egy elektronikus könyvtár hétköznapijairól, azokról, akiket az új jogszabályok játszi könnyedséggel sorolnak a bűnözők közé. Néhány gondolat erről a „szép új világról”, tendenciáiról és – főként – könyvtáros vagy könyvtároslelkű lakóiról.

A digitalizáció

Mindenekelőtt pár szó egy jelenségről, amellyel nap mint nap találkozunk, de igazán még nem néztünk vele szembe. A számítógépek ugyan már néhány évtizede elterjedtek, és általánossá tették az írás, a kézírás gépesítését, azonban viszonylag új keletű dolog, hogy a számítógéppel írt dokumentumok az olvasókhoz is elektronikus formában jutnak el.

- Egyrészt megjelent, egyre inkább tért hódít az elektronikus kiadás. Ide érhetjük a vállalatok elektronikus ügyvitelétől kezdve az egyre bővülő CD-ROM-kiadványokon át az interneten megjelenő elektronikus folyóiratok széles skáláját. Egyre több írott dokumentum jön létre első megjelenési formájában elektronikusan.
- A digitalizálás másik jellemző tünete, hogy mind nagyobb arányban kerülnek elektronikus hordozókra az évekkel, vagy akár évszázadokkal korábban nyomtatásban megjelent művek. Az

emberiség írott dokumentumkincsének egyre nagyobb hányada kerül számítógépes háttértárolókra, a legkülönbözőbb tartalmúak és színvonalúak egyaránt.

Nagyon fontos tudomásul venni, hogy a fenti folyamathoz szükséges technikai eszközök – még hazai körülményeink között is! – megfizethetőbbé válnak, ezáltal jobban elterjednek. Mind több helyen találkozhatunk olyan eszközökkel, amelyekkel elektronikusan rögzített szöveg – sőt bármely digitális információ – könnyen, gyorsan másolható. (Hiszen a számítógép működésének egyik alapja is az állományok ide-oda másolása, de gondoljunk csak az elmúlt években a szkennerek, ma a CD-ROM-írók, holnap talán a DVD-írók villámgyors elterjedésére.)

- A digitalizáció harmadik lényeges eleme az internettel együtt jelent meg. Hiszen a 90-es évek elején legalábbis a nagy tömegű elektronikus információ másolása, terjesztése csak CD-ROM lemezekon volt elképzelhető, amelyek előállítására ipari tevékenységet és tőkét követelt. Az internet azonban annyira elterjedt, hogy rendelkezésre áll nemcsak kormányhivataloknak és egyetemeknek, nemcsak kiadóknak és kisvállalkozásoknak, de a háztartásokban a magánszemélyeknek is.

A fentiek együttesen olyan helyzetet eredményeztek, amelyben – még ha túlzónak is hangzik a kijelentés – a történelemben először nyílt lehetőség a tömegek számára információk széles körű rögzítésére, másolására és terjesztésére.

Mindezekkel szemben a hatályos szerzői jogi törvény így szól: „A szerzőnek kizárólagos joga van a mű anyagi formában és nem anyagi formában történő bármilyen felhasználására és minden felhasználás engedélyezésére” [16. § (1) bek.].

*Az MKE, az IKSZ és az EBLIDA szervezésében, Budapesten, 1999. május 27–28-án tartott szerzői jogi szemináriumon elhangzott előadás alapján.

A könyvtárak

Gyertyánfy Péter cikke a következőképpen kezdődik:

„Az 1997. évi CXL. törvény a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről a könyvtárak feladatává teszi, hogy biztosítsanak széles körű, egyenlő hozzáférést a kulturális értékekhez, így a szerzői alkotásokhoz is” [1].

Nincs is semmi probléma egészen addig, amíg a könyvtárak és könyvtárosok az évszázadok óta jól bevált „anyagiasult íráshordozók”, agyagtáblák, papírusztekercsek, nyomtatott könyvek és folyóiratok gyűjtésénél maradnak. Abban a pillanatban azonban, ha a könyvtárak évszázados gyakorlata során megfogalmazott feladatot, a kulturális értékek gyűjtését és „széles körű, egyenlő hozzáférést” a könyvtárosok a modern, digitális, internetes környezetben is magukénak gondolják, rögtön összeütközésbe kerülnek a szerzői jog fent idézett alapvető kiindulásával.

Csakhogy az információs társadalomban a könyvtáraknak is újra kell gondolniuk évszázados szerepüket és gyakorlatukat. Alig van már olyan kisebb hazai könyvtár, ahol legalább egy PC ne lenne található, miközben a megyei könyvtárakban is egyre több számítógépes katalógust találhatunk, és mind többen „kéredzkednek” fel az internetre.

A hazai könyvtárügy minisztériumi vezetése már 1997-ben kidolgozta telematikai koncepcióját, amely kulturális vagyunk digitalizációját is céljai közé emelte:

„A világhálón hozzáférhető információs tömeg elfedi azt a tényt, hogy a magyar kulturális jelenlét elenyésző. Ezért a program egyik legfontosabb eleme a létrejövő információs hálózat tartalmi feltöltése” [2].

Az elektronikus könyvtár

A korai időkben, még az X.25-ös hálózaton ismerkedtünk meg jó néhányan a könyvtárban az információs technológiákkal és alkalmazásaikkal. Korán felfedeztük, hogy a hálózaton rengeteg értékes, megőrzendő írásos dokumentum található. A hálózatra jellemző módon azonban ezek teljesen szétszórta, decentralizáltan jelentkeztek, és a hálózati információ mennyiségének exponenciális növekedésével már a nagy teljesítményű keresők számára is többnyire rejtve maradnak. Ezen dokumentumok többsége teljes szöveges ugyan, de nélkülöz bármiféle szurrogátumot (formai és tartalmi leírást), amely a visszakeresést megkönnyítené; ezt a technikát a könyvtárak már meglehetősen régen kifejlesztették, és gyakorlattan használják. A nehézséget fokozza a hálózat változékonysága, a rajta található információk tűnékenysége.

Ilyen ellentmondásos körülmények között külföldi példák, pl. a Gutenberg Projekt [3] nyomán még 1994-ben indult meg az az öntevékeny szerveződés, amely Magyar Elektronikus Könyvtárként (MEK) vált ismertté a hazai és a külföldi internet-használók között. A MEK a magyar vagy magyar vonatkozású, oktatást, tudományos kutatást és kultúrát szolgáló elektronikus dokumentumok összegyűjtését és szolgáltatását tűzte ki célul. A kezdeményezés egyik legfontosabb eleme, és a jövőben is megőrzendő alapvető jellemzője a szolgáltatás ingyenessége. Fontos célkitűzés volt az összegyűjtött dokumentumok rendszerezése, osztályozása is a könyvtári tapasztalatok segítségével, valamint az interneten lévő dokumentumokhoz képest az átlagosnál jobb szövegminőség biztosítása.

A MEK 1994 óta élvezi a Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program támogatását. Ez az értékes segítség azonban főként a folyamatos és megbízható technikai szolgáltatást biztosítja, nem a szervezeti és finanszírozási háttérrel. A MEK egészen mostanáig egy lazán szerveződő, öntevékeny mozgalom, amely önkéntes munkán alapulva gyűjti az elektronikus szövegeket és – eredeti célkitűzésén túl – ösztönzi a digitalizálást. A mai napig ezért megfogható jogi személyiséggel és megbízható pénzügyi háttérrel nem rendelkezik. Meglepő azonban, hogy mennyi szellemi erő tudott mozgósítani a világháló segítségével, hány hazai és határokon túli magánember segíti – főként – a magyar klasszikus irodalom digitalizálását, szolgáltatását. A szépirodalmon kívül a szakirodalmi művek is a gyűjtőkörébe tartoznak, ezeket azonban sok esetben maguk a szerzők juttatják el hozzánk, vagy a tudományos műhelyek, egyetemi tanszékek.

A szerzői jog

A hatályos magyar szerzői jog egyelőre nem rendelkezik egyértelműen az internetről, a számítógépes világhálót nem is említi. Az új szerzői jogi törvény tervezete ugyan már foglalkozik külön a digitalizálással, a számítógépes hálózaton történő sugárzással mint önálló műfelhasználással, mindazonáltal az internet fogalmát ugyancsak – szinte szemérmesen – elkerüli. Nincs könnyű helyzetben ezért egy elektronikus könyvtáros, aki egyszerre szeretné követni szakmája útmutatásait és hagyományait, összegyűjteni, rendezni és szolgáltatni az értékes dokumentumokat az oktatás és a kultúra számára úgy, hogy ugyanakkor ne sértsen törvényt. A könyvtáros egyszerre igyekszik megismerni az olykor tisztázatlannak tűnő jogi szabályozást, valamint szakmája normáinak is megfelelni. A szerzők személyhez fűződő jogainak tiszte-

letben tartásával, a név feltüntetésével, a változatlan formában való közléssel nincs baj. Viszont a szerzői engedély bizony már sok gondot okozhat. Nem tudni sokszor, hogy az interneten „talált” és elkért dokumentum jogszerűen volt-e egy másik szolgáltató gépén. A főként nonprofit szolgáltatásoknál nem mindig kötnek jogszerű szerződéseket, hiszen még a jogászok is zavarban lehetnek, miként határozzák meg, „meddig” terjedhet egy internetszolgáltatás. Sokszor értékes, közhasznú anyagok találhatóak eldugott, magánjellegű hostokon, amelyeket a MEK-be sajnos nem vehetünk át jogi akadályok miatt. Ilyenkor legfeljebb egy utalást tehetünk ezekre a távoli dokumentumokra, hogy segítsük az érdeklődők odatalálását.

Még 1999 tavaszán összeállítottunk egy MEK-állásfoglalást, amelyben rögzítettük az általunk követett elveket a *copyright* kérdéseiben [4]. Ebből a következőkben most bővebben idézek.

„A MEK fejlesztői – ismerve a mindenkor érvényes *copyright* szabályozást – a jogtulajdonosok érdekeinek lehetőség szerinti méltányos figyelembevételével, a szerzői és egyéb jogok teljes tiszteletben tartásával végzik a gyűjtemény bővítését a köz szolgálatában, a következők alapelvek szerint:

- A kifejezetten a MEK-nek felajánlott dokumentumokon kívül csak már valahol publikált művet vesznek fel a könyvtár állományába, melynek nyilvánosságra hozataláról a szerző döntött.
- Minden dokumentumnál igyekeznek kideríteni és feltüntetni a szerzők, szerkesztők, fordítók stb. nevét (valamint az elérhetőségét is, amennyiben az illető ehhez hozzájárul). Ugyancsak feltüntetik a mű eredeti megjelenési helyét vagy lelőhelyét a dokumentumot kísérő »bibliográfiai fejlécben«.
- Lehetőség szerint törekednek a művek csonkítatlan, változatlan vagy javított formában való archiválására, egy adott műpéldányt mintaként felhasználva. A mintaként szolgáló műpéldány hibátlanságáért azonban a MEK üzemeltetői nem vállalnak felelősséget.
- Minden dokumentumot ellátnak egy »copyright blokk«-kal (lásd melléklet), mely előírja a tisztességes használat (fair-use) szabályait, minden jogot és felelősséget továbbra is a dokumentum tulajdonosának hagy meg, és lehetőséget ad arra, hogy az illető szigorúbb vagy enyhébb szabályokat határozzon meg a mű terjesztésére és felhasználására. Továbbá garantálja, hogy ha a jogtulajdonosok részéről kifogás merül fel a dokumentum szabad terjesztésének lehetőségét illetően, akkor a könyvtárak visszavonják azt a MEK állományából.

...
A gyarapítás során a különböző szerzeményezési forrásoktól függően az alábbi elvek megvalósítására törekszünk (természetesen az egyéb körülményektől és a korlátozott lehetőségeinktől függően):

- A közvetlenül az alkotótól kapott műveknél feltételezzük, hogy a szerző rendelkezik az Interneten való nyilvánosságra hozatal jogával. A műnek a MEK részére való átadását – amennyiben az illető ezt kéri – egy írott (a MEK Irattárából letölthető) »Ajándékoztató levél«-ben rögzítjük.

- Intézményektől és kiadóktól kapott, illetve általuk nyilvánosan szolgáltatott dokumentumok esetén jóhiszeműen feltételezzük, hogy a kiadó vagy a szolgáltató rendezte a felhasználási jogosultságokat a jogtulajdonosokkal.
- A nyilvános Internet szervereken, valamint a CD-ROM kiadványokon található dokumentumokat, amennyiben van valami utalás ezek szabad átvételére vagy terjesztésére, a tulajdonos megkeresése nélkül lemásoljuk és archiváljuk a MEK-ben. Egyébként engedélyt kérünk a tulajdonostól, ha a neve és elérhetősége fel van tüntetve vagy kideríthető. Ha valamilyen okból nem sikerül engedélyt szerezni, vagy ha a dokumentum valószínűsíthetőleg *copyright* védelem alá esik, akkor (a hálózaton levő művek esetében) csak egy hivatkozást helyezünk el rá a MEK »virtuális könyvtárában«, vagy pedig egy nem nyilvános területen archiváljuk.”

Sajnos jó néhány esetben sikertelenül próbáltunk meg híres íróktól, azok jogörökösétől engedélyt kérni. Személyesen szívesen hozzájárultak volna az interneten való közzétételhez, de kiadói elzárkóztak, félve a digitális kiadás konkurenciájától. Sajnos ezért nem található meg például Szabó Magda, Fekete István vagy Hamvas Béla egyetlen műve sem a MEK-ben. Hiába várják el a használók a hálózattól, hogy az igazi értékeket tegye közzé, ha éppen a legszínvonalasabb és legnépszerűbb írások – kiadói félelme miatt – nem kerülhetnek jogszerűen nyilvánosságra. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy számos kevésbé ismert hoston nem jelennek meg műveik (sokszor kétes minőségben), de ez mindenképpen akadályozó tényező lehet abban, hogy az internetet saját szellemi örökségünk kincseivel töltsük fel. A gyakran magas jogdíjfizetéssel járó „szabályos eljárás” ugyanis kizárja a kultúrát szerető és támogató önkéntes aktivistákat, kellő fizetőképes kereslet híján viszont ezek a művek nem fognak bekerülni a profitorientált tartalomszolgáltatások kínálatába sem.

A helyzet szerencsére nem ennyire reménytelen, bár az új szerzői jogi törvénytervezet éppen ebbe az irányba igyekszik terelni a hálózatot, talán előre nem is számolva az esetleges végrehajtás, végrehajtás következményeivel.

Kiutak

Az egyik nagyszabású állami beruházás a magyar kultúra értékeinek, az – elsősorban kortárs – magyar irodalom internetre vitelét célozta meg. A Digitális Halhatatlanok, majd később a Digitális Akadémia néven ismertté vált állami program több száz millió forintos költségvetéssel Kossuth-díjas íróink, költőink teljes életművének digitalizálását vállalta fel. A meglehetősen nagy állami támogatással bíró program havi életjáradék fejében „vette

meg" a művek internetterjesztési jogát. A kivitelezés tavaly kezdődött meg, a műveket a Neumann Digitális Ház fogja szolgáltatni.

Az Artisjus Szerzői Jogvédő Iroda még tavalyelőtt kiadott egy díjtáblázatot, amelynek alapján közös jogkezelést vállal irodalmi művek online szolgáltatása esetén, havi átalánydíjas fizetés ellenében. Reméljük, hogy a MEK közeljövőben rendeződő jogi és pénzügyi háttérével segítségével jogszerűen tudjuk majd szolgáltatni a hálózatról nem hiányozható magyar- és világirodalom klasszikusait.

Verebics János hivatkozik az Európa Bizottság által május 21-én kiadott irányelvtervezetre:

„a Kiegészítés szerint a digitális magáncélú másolás, fénymásolás nincs ugyan a szerző engedélyéhez kötve, de a szerzői jog jogosultja »méltányos kompenzációra« tarthat igényt» [6].

Úgy tűnik, az európai színtéren lényeges előrelépés történt a szerzői jogi gondolkodás területén, amelyet – ha tetszik, ha nem – előbb-utóbb a hazai jogalkotóknak is követniük kell. Az uniós irányelv szakítani látszik azzal a hagyományos szerzői jogi felfogással, amely a szerző engedélyéhez, rendelkezéséhez köti a jogvédett művek rögzítését, másolását, terjesztését. Ez a szerzői jogi modell jó és hasznos volt a nyomtatott könyvek idejében, de az elektronikus kiadásra, az elején ismertetett digitális világra nem igazán alkalmazható. Az irányelvtervezetben óvatosan megfogalmazott módosítás éppen abba az irányba mutat, amelyre az Artisjus próbált meg már két éve (egyelőre nem átütő erővel) elmozdulni, vagy

amelyet már a hang- és videokazetták esetében követnek.

Az írott (és egyéb) dokumentumok digitális változatainak gyűjtésében, terjesztésében elengedhetetlen szerep hárul a könyvtárakra. Meg kell védeniük hagyományos értékeiket az üzleti világ mindent elnyelni kívánó piaci modellje ellen, nem szabad megengedni, hogy csak azokat a kultúrákat őrizzék, terjesszék, amelyek iránt fizetőképesség kereslet van. Létjogosultsága van a tömeges igényeket kielégítő kommersz termékeknek is, de nem szabad hagyni, hogy alapvető szellemi javaink kiostálódjanak ebben a piaci versenyben.

Irodalom

- [1] GYERTYÁNFY Péter: A könyvtárak és az 1999. évi új szerzői jogi törvény
<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtar/copyright/ktarszjt.hun>
- [2] A hazai könyvtárügy stratégiai fejlesztési tervének tematikai koncepciója
<http://www.nkom.hu/infoteka/konyv/ahazaik.shtml>
- [3] Project Gutenberg Official Website
<http://www.gutenberg.net/>
- [4] A Magyar Elektronikus Könyvtárban követett elvek a copyright kérdésében
<http://www.mek.iif.hu/irattar/copyright.hun>
- [5] Internet Magyarországon, 1999
<http://www.index.hu/helyzet/>
- [6] VEREBICS János: Leszünk az ördög zsákmányai?
<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/jog/ordog/>

Beérkezett: 1999. VII. 28-án.

Az EBSCO előrejelzése a 2000. évi folyóiratárakra

Az EBSCO folyóirat-előfizetési szolgálata úgy becsüli, hogy az előfizetési árak 2000-re 9–11%-kal fognak nőni. Az előrejelzés az áremelkedés évek óta tartó tendenciáinak elemzésén, a kiadótól kapott előzetes információkon és a várható devizasorzókon alapul. Az euró bevezetése stabilizálhatja az árakat az Európai Pénzügyi Unióhoz tartozó országokban, az amerikai dollárral szembeni ingadozása pedig hatással lehet a dollárban fizető megrendelőkre.

Az előfizetői árak 2000-re szóló előrejelzése az 1. táblázat szerint alakul annak függvényében, hogy az előfizető milyen valutában fizet.

Az EBSCO, mint mindig, most is azt ajánlja, hogy az előfizetők tegyenek még 2–5%-ot a nem hazai folyóiratok becsült áremelkedéséhez, hogy elkerüljék a devizájuk esetleges gyengülése miatt fellépő pénzügyi problémákat.

1. táblázat

Az előfizetői árak előrejelzése 2000-re

Valutanem	USA-folyóiratok	UK-folyóiratok	Európai folyóiratok
Ausztrál dollár	5–7%	3–5%	–2–0%
Angol font	12–14%	9–11%	3–5%
Kanadai dollár	5–7%	3–5%	–2–0%
Euró	18–20%	16–18%	9–11%
Új-zélandi dollár	6–8%	4–6%	–2–0%
Dél-afrikai rand	16–18%	15–17%	8–10%
USA-dollár	9–11%	7–9%	4–6%

/EBSCO Subscription Services-sajtóközlemény, 1999. június 26., 3 p./

(V. P. É.)